

Stemmen uit het veld

Danielle de Lame

Toen ik in 1989 uit Rwanda thuiskwam, vond ik een uitnodiging voor de conferentie 'Gender, Health and Development'. Ik werd gevraagd iets te vertellen over vrouwen in Rwanda en de titel die mij voorgesteld werd luidde: 'Stemmen uit het veld'. Die titel trok mij aan. Hij deed me denken aan de stemmen van de vrouwen die naar elkaar riepen terwijl ze aan het werk waren op de steile hellingen beneden mijn Afrikaanse huis. Hij bracht ook de stemmen terug die verhaalden over Afrika en over veldwerk. In mijn denken hebben zij echter een vragende klank gekregen. 'Ontwikkeling' roept immers niet meer op tot die vanzelfsprekende kruistocht maar eindigt vaak in desillusie voor velen die erbij betrokken zijn.

'Het veld', wat bedoelt men ermee? Zaaïen, groeien en oogsten. Krachtsinspanning, aarde en zaigoed, hopen op zon en regen.... Maar ook: slagveld, waar mensen tegenover elkaar staan, elkaars bewegingen trachten te peilen en doorgronden. Een van hen zal de strijd winnen.... Ontwikkeling voltrekt zich op beide velden.

Veldwerk wordt altijd gedragen door de geschiedenis van een relatie tussen twee werelden: het veld en de wereld van de indringer. Als hij een 'ontwikkelaar' is, spant hij zich in voor verandering, als hij een onderzoeker is, hoopt hij – tevergeefs – dat alles hetzelfde blijft. In beide gevallen wordt de indringer gezien als superieur en met name de ontwikkelaar zal zichzelf ook als zodanig beschouwen – op zijn minst in technisch opzicht. Zodra de lokale bevolking een gelijkwaardig technologisch niveau heeft bereikt, ziet men het cultureel superioriteitsgevoel vaak terugkomen in een reactie van zelfverdediging. Onwetendheid en onbegrip maken een dergelijke reactie mogelijk. Op dit slagveld kan goed-doen agressie zijn. Men blijft gescheiden van de ander. Men spreekt van 'zij' en 'wij'. Identificatie met 'de vijand' kan echter een dialoog openen, de oorlog beëindigen, samenwerking beginnen. 'Het veld' is overal waar twee culturen elkaar ontmoeten en over elkaar spreken. Laten we kijken naar enkele beelden van 'ons in het veld'.

Chicago. Een gezellige flat. Zachte stemmen. Het afscheid van een jonge gynaecologe die naar Mozambique vertrekt. Nee, ze is niet bang voor armoede of gebrek aan van alles. Ze heeft immers gewerkt in een arme buurt van Chicago, in een vunzig ziekenhuis, vol besmettingsgevaar. Haar patiënten leefden van een uitkering, met alle sociale gevolgen van dien. Mozambique kan nauwelijks erger zijn. De medische voorzieningen – en haar salaris – zullen immers door een buitenlandse organisatie geleverd worden. Maar dit wordt niet hardop gezegd. Intussen prijzen haar vrienden haar voor haar moed en onthechting. Zij lijkt een heldin terwijl ze haar vrienden geruststelt: ze zal niet in de buurt van het oorlogsgebied komen en over een jaar is ze weer terug. Ze zal wat Portugees leren voor het vertrek en ze is enthousiast over

het voorlichtingsprogramma dat ze gaat opzetten voor de plaatselijke vrouwen. Stilletjes geeft ze echter toe dat ze niets over deze vrouwen weet. Geen slecht begin om elkaar te leren kennen, denk ik.

Matam, Senegal. Franse padvindsters met vriendelijke stemmen. De kraamkliniek van dit stadje aan de rand van de Sahel ziet er schoon en uitnodigend uit, omgeven door bougainvillea. Hier komen de vrouwen die in hun dorp niet kunnen bevallen. Met het geld dat de patiënten betalen kunnen in de dorpen kleine gezondheidscentra draaiend gehouden worden. In navolging van het WHO programma hebben vrouwen hier geleerd bij een bevalling te helpen. Anderen zijn getraind in basisgezondheidszorg. De vrouwen krijgen na het volgen van de cursus een paar handschoenen en een materialenset. Voor iedere bevalling ontvangen zij een klein geldbedrag dat gedeeltelijk besteed wordt aan het 'dorpsgezondheidshuis'. De arts van het stadje, die ik samen met de padvindsters bezocht, is dynamisch en klinkt optimistisch als hij ons uitlegt hoe het programma wordt uitgevoerd. In de dorpen die wij bezoeken zijn de mensen tevreden met de verbeteringen die er gekomen zijn. Hun enige klacht is dat ze af en toe afgesneden zijn van de watertoevoer als gevolg van ambtelijke meningsverschillen. De mensen voelen zich verantwoordelijk voor hun eigen gezondheid. Ze hebben een waterput gegraven, iedere ochtend geven ze water aan de boompjes die ze op het speelterrein van de kinderen geplant hebben en de boomgaard ziet er goed uit. We spreken geen van allen Pular en zullen nooit weten wat de vrouwen werkelijk denken van het project en de mensen die erbij betrokken zijn. Zelfs als ik de taal gesproken had, zou ik slechts een vreemdeling en voorbijganger gebleven zijn. Hun stemmen bereiken de buitenwereld niet. Alleen die van hun mannelijke, hoog opgeleide vertegenwoordigers, die een aandeel hebben in het ontwikkelingspakket, worden daar gehoord.

Ook in Rwanda, in een streek nog meer afgezonderd dan Matam, was de WHO bezig met een programma voor 'traditionele vroedvrouwen'. Een zeer oude vrouw, die het vak van haar moeder had geleerd – en die weer van háár moeder – vertelde mij over lessen die ze had gevolgd in het gezondheidscentrum. Ze was trots op haar nieuwe kennis betreffende hygiëne, al had ze altijd haar handen vóór de bevalling gewassen, voegde ze er aan toe. De rubber handschoenen die men haar beloofd had waren nooit gekomen, maar een vriendin had haar een klein boekje gegeven waarin iemand voor haar de namen kon opschrijven van de moeders die bij haar bevielen. Ze had haar kunde nooit als een echt 'vak' beschouwd; het was hulp die zij gratis verstrekte. Zij vroeg zich af wat er met dat boekje ging gebeuren. Zou men haar nu gaan betalen? Zou de vroedvrouw in het gezondheidscentrum de namen van 'baar' moeders misschien toevoegen aan de weinige namen van vrouwen die in het centrum bevallen waren? Een jaar later werd het programma gewijzigd. Men was van mening dat jonge progressieve vrouwen beter in staat waren vrouwen voor te lichten over anticonceptie en geboortenregeling. Een breuk met de traditie? Waarom doet zo'n stap ons zoveel pijn als het over Afrika gaat, terwijl we thuis 'voortgang' en 'vernieuwing' centraal stellen? Maar laten we ons eerst buigen over het hoe voordat we de waarom-vraag trachten te beantwoorden.

De stem van een mannelijke blanke klonk tamelijk hard in mijn oren toen ik een arts bezocht in Rwanda. Ik had hem uitgelegd hoe vriendelijk de mensen in het dorp voor mij geweest waren toen ze zagen dat de spinnebeet op mijn voet lelijk geïnfecteerd was. Hoewel ze hun medische kennis gewoonlijk geheim houden, hadden ze mij hun middel hiertegen geopenbaard: "Als het een huisspin was, vang dan een wilde spin, verbrand hem en strooi de as op de wond." Als de beet afkomstig was van een wilde spin moest ik het tegenovergestelde doen. "Ahum", zei de dokter, "als je vooruitgang wil boeken in gezondheidszorg moet je je ideeën aan anderen opdringen." Ik sprak mijn vriend de dokter niet tegen. Ik had vergeefs antibiotica (de verkeerde soort) geprobeerd. Een oude vrouw had me een standje gegeven: hoe had ik kunnen denken dat ik de infectie zou kunnen genezen zonder de hulp van een ander! Om mijn vrienden te verdedigen begon ik aan een verklaring die ik nog steeds poëtisch en symbolisch accuraat vind: de huid is de grens tussen binnen en buiten het lichaam. Een gat dat veroorzaakt is door een inwendig beest moet gedicht worden door een beest van buiten; het hete water dat uit de wond komt dient met koud vuur afgekoeld en gedroogd te worden.

Ik had er plezier in deze anekdote – inclusief de verbazing van de arts over lokale evenwichtsideeën – aan een paar Europese vrienden te vertellen. Allen bekritiseerden me: "Waarom heb je het niet geprobeerd? Wie weet!"

Ik hoorde daar de echo van Octave Mannoni's stem vertellend over de ontgoocheling van een Afrikaan die, volwassen geworden, ontdekte dat er gewone mensen achter de maskers zaten maar daar aan toevoegde: "Ik weet dat het mensen zijn, maar toch ... wie weet!" In deze onzekerheid liggen alle voorstellingen besloten van een Afrika waar Freud op doelde toen hij zei: vrouwen zijn het Afrika van de mensheid; een wereld waar alles mogelijk is zolang geen woord ons daarvandaan bereikt. Toch spreekt het en in haar symbolische verbanden kunnen we de herschepende kracht vinden die ons terugplant in een vergeten gemeenschappelijke menselijkheid. Maar we willen geloven in maskers. We willen tegelijkertijd dat Afrika zich 'ontwikkelt' en dat het voor ons bewaart wat wij in onze jacht naar technische vooruitgang moesten achterlaten.

Zolang de noodzaak van deze verbinding niet wordt opgemerkt aan het ontvangende eind van 'ontwikkelingshulp', waar mensen nog geloven in maskers, zullen wij de vertegenwoordigers van Witte Magie blijven; zal elke pil die op de markt gekocht wordt elke ziekte kunnen genezen. De oplossing is te praten en onderling onze kennis te delen. Dit is slechts mogelijk als genezers en zij die genezen bereid zijn zowel de banale overeenkomsten als de verontrustende verschillen te erkennen en hun stemmen te mengen in een dialoog.

MacGrane heeft opgemerkt dat antropologie nooit geluisterd heeft naar de stemmen van vreemde culturen en dat het opbouwen van wetenschap *over* hen de nieuwe methode van niet luisteren is. Als we echter ons op de verte gerichte beroepsoog naar onszelf keren, zouden we deze haastige veroordeling als een uitdaging kunnen aannemen. Dit zou kunnen voorkomen dat wij onze ramen sluiten en conclusies trekken terwijl we frisse lucht nodig hebben voor de verbreding van onze kennis, een eindeloze uitwisseling van vragen.

Noot

Danielle de Lame is cultureel antropoloog, verbonden aan het Koninklijk Museum voor Midden Afrika in Tervuren. Zij heeft onder meer antropologisch veldwerk verricht in Rwanda.

Deze bijdrage is uit het Engels vertaald door Betty en Sjaak van der Geest.

Literatuur

MacGrane, B.

1989 *Beyond anthropology. Society and the other*. New York: Columbia University Press.

Mannoni, O.

1956 *Prospero and Caliban. Psychology of colonisation*. London: Methuen.